

Ρομαντικά χρόνια - Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού - Μνήμων, 2003 (1993)

Το βιβλίο *ΡΟΜΑΝΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ* ξεκινά απερίφραστα: «Ο δέκατος ένατος αιώνας είναι ο πατέρας μας». Για να προσθέσει λίγο πιο κάτω: «Τότε, σ' εκείνα τα λίγα χρόνια, βλέπουμε ν' αναδύεται γοργά το καινούριο ιδεολογικό πλέγμα που συνεχίζει ακόμη την κοινωνία μας[...]». Η ξεκάθαρη αυτή θέση περιγράφει αφ' ενός το θέμα του βιβλίου και εξηγεί αφ' ετέρου γιατί είναι σημαντικό. Αν θέλουμε να καταλάβουμε το «τώρα» πρέπει να σκύψουμε στο παρελθόν, σε αυτό το παρελθόν, τον 19^ο αιώνα, για να προχωρήσουμε έπειτα, αν θέλουμε, στις εποχές πριν και μετά. Πραγματικά το βιβλίο αυτό είναι ένα εισαγωγικό ανάγνωσμα για το πολύπλοκο «ιδεολογικό πλέγμα» (και τις μεταμορφώσεις του) που διαμορφώθηκε τα πρώτα 50 χρόνια του νέου ελληνικού κράτους. Οι «ιδεολογίες» και οι «νοοτροπίες» επέτρεπαν, κάθε φορά, στην ελληνική κοινωνία να περιγράψει τον εαυτό της και να πάρει τις απαραίτητες αποφάσεις ώστε να λύσει, με λιγότερη ή περισσότερη επιτυχία, τα προβλήματα της.

Στις σελίδες του βιβλίου παρελαύνουν «ανθολογικά», και με αποσπάσματα από πηγές, όψεις που δίνουν το «βασικό περίγραμμα» και επιτρέπουν να επισκεφτούμε το κλίμα της εποχής. Βλέπουμε το βάρος της επανάστασης στο ελάχιστο ελληνικό βασίλειο που γέννησε. Την υπόθεση-Φαλμεράυερ. Τους ανερχόμενους βαλκανικούς εθνικισμούς, που έφεραν σε αμηχανία τους υποστηρικτές της άποψης πως οι Έλληνες θα εξέφραζαν και θα αφομοίωναν τους άλλους λαούς των Βαλκανίων. Την αλλαγή της ευρωπαϊκής στάσης προς την Ελλάδα που ανέκοψε κάθε αλυτρωτικό κίνημα και έφερε το Ελληνικό Βασίλειο σε ασφυξία. Βλέπουμε σε αδρές γραμμές την εξέλιξη-μεταμόρφωση της ιστοριογραφίας αλλά και

της «Μεγάλης Ιδέας». Βλέπουμε με εξαιρετικό ενδιαφέρον στο πρώτο μέρος του δεύτερου κεφαλαίου (σελ. 74-89) με τίτλο «Η καθαρεύουσα Αθήνα», πώς τα συλλογικά ιδεολογήματα εκδηλώθηκαν μέσα στην πόλη, στον χώρο και την αρχιτεκτονική. Βλέπουμε τις ιδέες για την Ανατολή και την Δύση, την θέση της ποίησης, απόψεις για τις ενδυμασίες, την διατροφή, την ευρωπαϊκή μουσική και την καθαρεύουσα γλώσσα όπως επίσης βλέπουμε την περίφημη «εθνική αυτοκαταφρόνηση».

Ο Αλέξης Πολίτης είναι ένας ευγενικός και ευαίσθητος στοχαστής, με όσους συμπαθεί. Στην σελίδα 30 κάνει ένα σχόλιο που ομολογεί πως «όσα θα ακολουθήσουν θα είναι δέσμια των δικών μου νοοτροπιών. “Καθαρή” ιστορία δεν υπάρχει». Θα ήθελα να προσθέσω εδώ τις εντυπώσεις μου σχετικά, διότι η διάσταση αυτή δεν μειώνει αλλά αυξάνει την αξία του κειμένου.

Πρώτον, νομίζω συνειδητά, οι ερμηνευτικές προτάσεις συχνά διατυπώνονται με μετριοπάθεια. Στον Επίλογο ο Α. Πολίτης ομολογεί πως δεν έχει τρόπο να περιγράψει και να προβλέψει την σχέση μεταξύ ιδεολογιών, νοοτροπιών και πραγματικοτήτων π.χ. πώς απαντούν ή ισορροπούν οι «αισιόδοξες» τις καταθλιπτικές κι απαισιόδοξες. Έτσι στο τέλος καταλήγει σε έναν γενικό αφορισμό, μια κατηγορία της «φαντασίας» και ειδικά της «ποίησης» που της έδωσε καταφύγιο. Η Ελλάδα, λέει, κατάφερε πολλά (ανάπτυξη, ιδρύματα, θεσμοί, πολιτικές ελευθερίες κ.α.) αλλ’ η κοινωνία δεν ικανοποιήθηκε ποτέ. Ο συγγραφέας υποστηρίζει πως γι’ αυτό έφταιγαν και τα κληρονομημένα «όνειρα» της επανάστασης, που δεν μπορούσαν να εκπληρωθούν, και τα όνειρα, πάλι, που κατασκεύαζε η ελληνική κοινωνία για να αποφεύγει τις συγκρούσεις. Έφτασε τελικά να διαιωνίζει μian ανωριμότητα, να αναβάλλει τις απαραίτητες αποφάσεις.

Δεύτερον, εντύπωση προκαλεί μια αποστροφή στην εισαγωγή (σελ. 13) που υποστηρίζει πως «ιδεολογίες, νοοτροπίες, συμπεριφορές, στάσεις, όλα αναφέρονται στα ηγετικά στρώματα της κοινωνίας. Εκεί διαμορφώνονται με τον καιρό είτε ταχύτατα περνούν, με μια σειρά προσαρμογών ή μετατοπίσεων στα ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας». Μια τέτοια αντίληψη εντυπωσιάζει διότι ο μόνος που βλέπει ως «δημιουργό» είναι η εξουσία ενώ μοιάζει να αρνείται στην κοινωνία οιαδήποτε πολιτική ή πολιτισμική δυνατότητα. Εδώ βοηθά να δούμε πως αντιμετωπίζει το θέμα του «λαού» στις σελίδες 95-100. Κι εκεί, δικαιολογημένα, παρουσιάζει μια καχυποψία απέναντι σε κάθε έννοια «λαού», αλλά τελικά δεν αφήνει κανένα περιθώριο, ο λαός και η επίκληση του μοιάζει να μην έχει καμία σημασία, είναι «λαϊκισμός». Προηγουμένως (σελ. 98), υπάρχει σαφής αναφορά στην κοινωνική ομάδα των αγροτών που παρέμενε προσκολλημένη στις αρχαϊκές της αντιλήψεις, φορέας «ενός διαφορετικού, πια, πολιτισμού», φράση με μεγάλη βαρύτητα. Εντούτοις, αυτή η αναφορά δεν έχει καμία συνέχεια και αυτή η σύγκρουση με αυτόν τον «αρχαϊκό» (θα πρόσθετα ρηγματωμένο, χωρίς πολιτική πρόταση και εν πολλοίς διάχυτο μέσα και έξω από τον αγροτικό πληθυσμό) πολιτισμό δεν αναγνωρίζεται πουθενά αλλού μέσα στο βιβλίο. Στο βιβλίο του Αλέξη Πολίτη αυτό το «υπόλοιπο» συστηματικά απωθείται, δεν επανέρχεται ως «περιεχόμενο» ή «σημασία» στις συγκρούσεις που περιγράφονται ή ερμηνεύονται. Πρόκειται για ένα «υπόλοιπο» που η αρχική διατύπωση της σελίδας 13 που παραθέσαμε δεν επιτρέπει να έχει επιρροή. Στην σελίδα 93 που ασχολείται με το

θέμα «Ανατολή ή Δύσις;» βλέπουμε, πάλι, κάποιον πολεμικό τόνο στην διατύπωση. Η Ελληνική κοινωνία απέτυχε να κερδίσει την αναγνώριση της Ευρώπης, μπροστά, λοιπόν, στην «σκληρή πραγματικότητα» της αποτυχίας, εφευρίσκει κάποια «αντισταθμιστική θεωρία» «της ιδιοσυστασίας, δήθεν, του νέου ελληνισμού». Εδώ βλέπουμε τον «εχθρό» του συγγραφέα. Και κατανοούμε πως μια «ιδιοσυστασία» και μοναδικότητα θεμελιώνεται μόνο «μεταφυσικά» και τελικά ακυρώνει κάθε κριτική απόσταση και δυνατότητα, οδηγεί σε ασφυξία την δημόσια ζωή και προάγει δυνητικά όλων των ειδών την βία. Αλλά μήπως είναι εξ ίσου προβληματική με την «ιδιοσυστασία» η πλήρης απώθηση της «διαφοράς», τι οσμή έχει αυτή η «ομοιότητα»; Αν προσέξει κανείς θα δει πως η αναφορά στην Ευρώπη γίνεται πάντα χωρίς κριτική συμπερίληψη στις εντάσεις που εκδηλώνονται στην Ελλάδα λες και είναι η ίδια η Ευρώπη χωρίς αντιφάσεις, χωρίς κενά. Για να το πούμε αλλιώς, τελικά η ελληνική ιστορία μοιάζει να μην είναι σε συνέχεια της ευρωπαϊκής και να μην της αποδίδει, να μην την φωτίζει σε τίποτα. Εδώ υπάρχει ο κίνδυνος να καταλήγουμε στο ίδιο σχήμα και η Ελλάδα να αποτελεί πάλι «εξαίρεση» που αφορά μόνο τον εαυτό της και την καταλαβαίνουμε μόνο μέσα σ' αυτόν. Νομίζω πως εδώ υπάρχει κάτι, και πως μια «διαφορά» εκκρεμεί, όπως και κάποια «συνέχεια». Μια τέτοια δυνατότητα θα έδινε περισσότερα περιθώρια για συμπεράσματα, όχι καταληκτικά, αλλά περισσότερο δυναμικά με λιγότερη φόρτιση και αυτοκατάκριση.

Για να δώσω ένα παράδειγμα, θα μπορούσε μήπως να γίνει κατανοητή η Ευρωπαϊκή ιστορία χωρίς να εξετάσουμε την διαφορά, τουλάχιστον, μεταξύ της Γερμανίας και της Γαλλίας; Και για να περιγραφεί, η διαφορά αυτή, μήπως πρέπει να περνάμε από το «πολιτικό» στο «πολιτισμικό» και τούμπαλιν; Διότι υπάρχουν πολλές διαφορές και εντάσεις που αντλούν την αξιολόγησή τους από αυτές τις περιοχές και μόνον έτσι μπορούν να γίνουν κατανοητές και διαχειρίσιμες. Το ίδιο πολύπλοκο σχήμα που απαιτεί τον «άλλο» για να φωτιστεί αμοιβαία και ο «εαυτός» ισχύει νομίζω για όλες τις περιπτώσεις. Όπως επίσης ισχύει πως η πολιτική χωρίς την πολιτισμική διάσταση μάς εγκλωβίζει σε πολύ στενά όρια και περιορίζει τις ερμηνευτικές μας δυνατότητες. Οι έννοιες του «δικαίου» και του «αληθινού» καθορίζεται στο γήπεδο του πολιτισμού κι ενώ η πολιτική παλεύει διαρκώς να τις ελέγχει και να τις διαμορφώνει δεν μπορεί να καταλύσει την αυτονομία τους χωρίς να χάσει την νομιμοποίησή της.

Το συμπέρασμα του βιβλίου αποπνέει και συνεχίζει την «εθνική αυτοκαταφρόνηση» που περιγράφει. Υπ' αυτήν την έννοια, μετέχει σε μια πολύ σημαντική και παλαιά σύγκρουση που πρέπει να ληφθεί πολύ σοβαρά υπ' όψιν. Μέσα στην ευφυΐα και την οξυδέρκεια του, στην οποία αισθάνομαι υπόχρεος, ο Α. Πολίτης παραμένει κι ο ίδιος στον 19^ο αιώνα και σε κάποια πράγματα μοιάζει να ενστερνίζεται με κάποια ευκολία την αυτοπεποίθηση του Διαφωτισμού, λες και δεν υπήρξε π.χ. η κριτική θεωρία, οι μεταποικιακές σπουδές ή ακόμα η κριτική του πολιτισμού. Είναι σημαντικό να καταλάβουμε πως η Νεωτερικότητα, όταν μεταφέρεται σε περιοχές που δεν την γέννησαν, δεν περιγράφει μια σύγκρουση του «νέου» με το «παλιό», αλλά με το «τοπικό», έτσι φτωχαίνει και ισοπεδώνει κάθε αλλότριο στοιχείο και πάντα κάποιες οικονομικές ελίτ ταυτίζουν το συμφέρον τους με αυτή την σχέση που απλώς νομιμοποιεί μια «νέα» καταστολή.

Αυτά δεν ακυρώνουν το γεγονός πως ο Αλέξης Πολίτης είναι βαθύς κι ευαίσθητος γνώστης μιας δυσανάλογα προς την σπουδαιότητα της «ξεχασμένης» εποχής και μας την φωτίζει. Η προσφορά του είναι ανεκτίμητη.